

ФРАГМЕНТ ЕПІТАФІЇ БОЛЕСЛАВУ ХОРОБРОМУ В КИЇВСЬКІЙ ПОЕТИЦІ «ПАРНАС» (1719–1720)

A creator of the Poetics «Parnassus» from the 1719–1720 academic school years recommended to students of the Kyiv-Mohyla Academy an epitaph to Boleslaw the Brave as a model. A source for quotation is identified with high probability: «The Law of the Polish Kingdom» (1702) of Nicolai Zalashovskyi. The form the second row is unique among other known copies, recorded in Polish, German and Italian sources. It is a first in Ukraine and in total twenty first-known reception case of the epitaph to Boleslaw the Brave in the text tradition.

Keywords: epitaph, manuscripts poetry, Medieval.

Twórca poetyki «Parnassus» z roku akademickiego 1719–1720 polecał studentom Akademii Kijowsko-Mohilańskiej «Epitafium» Bolesława Chrobrego jako wzorowe. Najprawdopodobniej pisarz kijowski dowiedział się o tym utworze z «Prawa Królestwa Polskiego» (1702) Mikołaja Zalasowskiego. Forma drugiego wiersza jest unikatowa wśród innych znanych odpisów, zachowanych w źródłach polskich, niemieckich i włoskich. W tradycji tekstu jest to pierwszy na Ukrainie, a dwudziesty pierwszy w ogóle znany przypadek recepcji «Epitafium» Bolesława Chrobrego.

Słowa kluczowe: epitafium, poetyki rękopiśmienne, średniowiecze.

Творець курсу поетики «Парнас» у 1719–1720 академічному році рекомендував студентам Києво-Могилянської академії епітафію Болеславу Хороброму як взірцеву. З великою долею ймовірності київський книжник дізнався про цей текст із «Права Польського королівства» (1702) Миколая Залашовського. Форма другого рядка не має аналогів серед відомих текстів-копій, зафіксованих у польських, німецькому та італійському джерелах. У традиції тексту — це перший в Україні та двадцять перший загалом відомий випадок рецепції епітафії Болеславу Хороброму.

Ключові слова: епітафія, рукописні поетики, середньовіччя.

Анонімна епітафія Болеславу Хороброму — один із найцікавіших творів цього жанру польського Середньовіччя. Текст досліджують із початку XIX ст., однак він залишається в центрі уваги науковців та перекладачів. Із багатой наукової літератури привертають увагу насамперед два ґрунтовні дослідження: Ришарда Ганшинця [7] та Бриґіди Кюрбіс [8]. Вважаємо аргументи, якими Бриґіда Кюрбіс датує епітафію 1345 роком, а її автором називає познанського єпископа Яна з Кемпи [8, с. 96–98], а також твердження, що в основі твору лежить хронологічно більш ранній текст [8, с. 123], переконливими. Попри зроблене, польська дослідниця епітафій Барбара Мілевська-Важбінська вважає, що ще й досі не сказано вирішальне слово щодо датування, черговості рядків та інтерпретації тексту [10, с. 93].

Епітафія Болеславу Хороброму з чотирнадцяти рядків знаходилася на готичному саркофазі короля, який зберігався у кафедральному костелі м. Познань та втрачений 1790 р. [5]. Текст упродовж століть неоднора-

зово переписувався, описувався, згадувався. Нещодавно віднайдено найдавнішу його копію в італійському рукописі першої половини XV ст., який зараз зберігається у бібліотеці м. Хантінгтон (США) [5]¹. Завданням цієї публікації є розглянути особливості рецепції епітафії Болеславу Хороброму в одній із київських поетик, про що в науковій літературі досі не йшлося. Ришард Лужний, автор відомого дослідження про польські літературні впливи у київських поетиках, епітафію, про яку йдеться, не згадує, бо поетику «Парнас» не розглядав [9].

Фрагмент (перші два рядки) цього твору подається як взірець леонінського вірша у двох збережених рукописах поетики Києво-Могилянської академії 1719–1720 навчального року «Парнас» [11]. Хоча рецепція епітафії Болеславу Хороброму на українському літературному ґрунті — явище одиничне, вона варта уваги, бо її форма відмінна від зафіксованої в інших пам'ятках:

¹Познайомитися із цим текстом для порівняльного аналізу не вдалося.

Реконструкція Бригіди Кюрбіс (з різночитаннями) [8] ²	Parnassus [11 (1), арк. 79; 11 (2), арк. 67-зв.]
Hic jacet in tumba ³ princeps ⁴ generosa ⁵ columba ⁶ [Тут лежить у гробі король, шляхетний голуб ⁷]	Hic jacet in tu[m]ba ⁸ princeps veneranda columba [Тут лежить у гробі король, шанований голуб]
Ch[r]abri ⁹ tu ¹⁰ es dictus ¹¹ sis ¹² in evum ¹³ benedictus [Смілим тебе назвали, будь навіки благословеним]	Chrobri nomen, dicta, sit in aeternum benedicta [Смілий ім'я, [так] він [голуб] названий, хай він [голуб] буде повік благословеним]

Як дослідив Ришард Ґаншинець, на епітет голуба «veneranda» [шанований, поважаний] при цитуванні цієї епітафії натрапляємо у відомих йому випадках рецепції тільки один раз [8, с. 129]. Це з великою долею ймовірності дозволяє встановити претекст київської копії. Український книжник — автор поетики «Парнас» (1719–1720 рр.) — знав популярний у Речі Посполитій та якийсь час обов'язковий для студентів права у Краківській академії підручник «Право Польського королівства» (1702) Миколая Залашовського, де епітафія Болеславу Хороброму цитується з «veneranda» у першому рядку¹⁴. Дослідники епітафії Болеславу Хороброму однастайні в тому, що її перший рядок у версії з «generosa» — метрично правильний леонінський гексаметр. Назва померлого «columba» (голуб) характерна й для інших середньовічних написів на могилах, писаних правильними леонінськими віршами [8, с. 101]. Цей епітафійний топос похвали був відомий уже в Римі наприкінці IV ст. (елогія папі Ліберію) [8, с. 112]. Латинська лексема жіночого роду «columba» [голуб, голубка] зустрічається в Овідія, Плінія, Горация, Теренція. Щодо епітафійного топосу вступу «Hic jacet...» («Тут лежить...»), то він змін не зазнав.

Український автор курсу поетики переробив наступний рядок: звертання до другої особи трансформував в оповідь про третю особу. Оскільки нам доступні два рукописи київської поетики «Парнас» і форма запису другого рядка в обох ідентична, про недбалість запису студентів,

² Прийнята в сучасному польському літературознавстві.

³ Тут і далі різночитання (на основі праць Ришарда Ґаншинця [7] та Бригіди Кюрбіс [8]): Tumba.

⁴ Princeps, REX PIUS, слово пропущене.

⁵ Gloriosa, veneranda.

⁶ Columba.

⁷ Віршовий переклад автора статті: Спочива в тім гробі король, найшляхетніший голуб / Смілим його звали, завше щоб добре згадали.

⁸ Parnassus (1), арк. 79: tumba; Parnassus (2), арк. 67-зв.: tuba.

⁹ Chabri, Chabry, CHOBRI, Chrabri, Chrobri, Chrobry, Chrabrie, CHROBRI.

¹⁰ Tu.

¹¹ Без коми або з комою.

¹² Sis.

¹³ Ewm, aeuum, aevum, euum.

¹⁴ Mikołaj Zalasowski, 1702 r. Jus Regni Poloniae..., Posnaniae 1702, t. I, Tit. XXIV, s. 607.

очевидно, в цьому випадку говорити не доводиться. Цей вірш, як вважають деякі дослідники, незграбний із погляду просодії [8, с. 101]. Таким чином, існували об'єктивні підстави для його «покращення», однак не думаю, що саме неідеальна просодія та метрика (наприклад, небажаний збіг голосних — зйання «tu es») викликали у київського книжника бажання взятися за перо. Очевидно, не випадково автор київської поетики цитує тільки два рядки. Справа в тому, що не тільки другий рядок епітафії Болеславу Хороброму звернений до другої особи, а й наступні дванадцять. Тобто, переробивши другий рядок, автор, очевидно, стояв перед вибором: переробити усі наступні або обмежитися цитуванням початку епітафії. Як вказує Бригіда Кюрбіс, форма епітафії, у якій живий промовляє до померлого, трапляється дуже рідко. Один такий приклад із 1101 року віднайшов у «Латинській патрології» Ришард Ґаншинець [8, с. 110–111]. Ймовірно, автор поетики «Парнас» таких прикладів не знав, а оскільки подавав своїм слухачам взірці, можливо, був змушений довести до їх рівня, як він це собі уявляв, фрагмент епітафії Болеславу Хороброму. Щодо побажання безсмертя, то воно зберігається в обох варіантах другого рядка. У київському тексті посилюється роль лексеми «columba» (голуб), бо з нею узгоджуються прикметники із другого рядка.

Ришард Ґаншинець проаналізував рецепцію епітафії Болеславу Хороброму (згадки про її існування, описи, цитування тексту або його фрагментів, поетичні переробки), починаючи з 1422 р. і закінчуючи 1803 р. Усього Ришард Ґаншинець і услід за ним Бригіда Кюрбіс зафіксували 19 випадків рецепції епітафії. Варіантів тексту — десять [8, с. 106]. Як вказує Войцех Мішке, нещодавно віднайдена копія тексту в італійському рукописі першої половини XV ст. із бібліотеки м. Хантінгтон (США) — найдавніша зі збережених [5]. Таким чином, українська копія епітафії — одинадцята.

Поетика Києво-Могилянської академії 1719–1720 навчального року «Парнас» написана у формі катехізису, у вигляді питань і відповідей. Вона має бароковий характер, складається зі вступу та

чотириох частин. У першій частині йдеться про питання загальної поетики (про назву поезії, походження, корисність, тощо), у другій — про латинський вірш, у третій — про форми або види поезії, у четвертій — про стиль (тропи та фігури). Закінчується власне поетика додатком про польський та слов'янський вірш. Далі йдуть вступні відомості з риторики — про листи, про періоди та ампліфікацію, про хрію). У прикладній поети-

поетиці «Cunae Bethleemicae» (Вифліємська колиска, 1686–1687) натрапляємо на епітафію під заголовком «Vladislai Quarti Regis Poloniae» (Польському королю Владиславу Четвертому; 4, арк. 57]. Перший рядок цього твору — пародія на початок середньовічної епітафії завойовнику Вільгельму, нормандському вождю та королю Англії (1027–1087), яку написав архієпископ Йорка [6]:

Cunae Bethleemicae	The Feodal Herald
Nic jacet oclusus Rex parva magnus in urna ¹⁶ [Тут запертий в урну малу король спить великий]	Rex magnus parva jacet hic Guillelmus in urna ¹⁷ [Тут Вільгельм, великий король у маленькій цій урні]

ці спочатку аналізується епіграматична поезія, далі елегія та лірика, після того епос та розповідь, у четвертому розділі буколіки, георгіки, сатири, комедія та трагедія. В останньому розділі — «захоплююча і курйозна поезія», до якої автор відносить і леонінський вірш¹⁵, одним із прикладів якого подає епітафію Болеславу Хороброму.

Епітафії латинського середньовіччя в українських поетиках XVII–XVIII ст. можна умовно поділити на дві групи. Серйозні епітафії присвячували відомим історичним особам того часу (королям, високим церковним достойникам). Ці тексти творили в руслі високої літератури дистихом елеґійним як віршовим розміром ученої поезії або леонінським віршом як найпоширенішою формою віршування латинського середньовіччя. Жартівливі епітафії (королям та високим церковним достойникам — релігійним опонентам, поету-невдасі, учителеві, ученому, слугі тощо) писали леонінським віршем, часто — з концептом, цікавими формальними рішеннями в руслі літератури «низової». Твори обох груп відзначаються світським характером. Жартівливі епітафії латинського Середньовіччя, зокрема пародії текстів, глибоко укорінених у літературну традицію, були значно популярнішими в українських барокових трактатах, ніж серйозні твори цього жанру [1, с. 66–67; 2, с. 27–32].

Епітафія Болеславу Хороброму належить до серйозних епітафій середньовіччя. У київських поетиках цитування таких творів поодинокі, тому простежити традицію тексту на українському літературному ґрунті неможливо. Один приклад у київських епітафіях усе-таки знайшовся. Йдеться про фрагмент середньовічної епітафії як вкраплення в пізнішому творі цього жанру. У київській

Бачимо у двох варіантах тексту різний порядок слів. Замінена лише одна лексема — замість імені англійського короля подано нейтральне «запертий», а герой нової епітафії — польський король — буде згаданий лише у третьому рядку [1, с. 64–65]. Цей приклад, врешті, також поодинокий, показує, що літературна практика вільного поводження з анонімними епітафіями-претекстами на українському бароковому ґрунті існувала. У цьому випадку важко говорити, що викладач цитував твір по пам'яті та відхилився від першотвору або що студент чи слухач курсу неправильно записав.

Повертаючись до епітафії Болеславу Хороброму, яку автор київської поетики також сприймав як анонімну, вважаємо, що тут можливі обидва варіанти: як свідомі зміни тексту, так і формальні неточності. У латинських текстах натрапляємо на керування «dictus nomine», «dictus ex nomine» «dictus ab nomine», але не на таке керування, як у епітафії з київської поетики («dictus nomen»).

Таким чином, можемо стверджувати, що київський книжник — творець курсу поетики «Парнас», який у 1719–1720 академічному році рекомендував студентам Києво-Могилянської академії епітафію Болеславу Хороброму як взірцеву, дізнався про цей текст із великою долею ймовірності з «Права Польського королівства» (1702) Миколая Залашовського. Форма другого рядка не має аналогів серед текстів-копій, відмінна від зафіксованої в польських, німецькому та італійському джерелах. У традиції тексту — це двадцять перший відомий випадок рецепції епітафії Болеславу Хороброму.

¹⁵ «Tandem ultimo de carmine leonino, grammatico, anaphorico, epiphorico, jocosus et hiulco» [Врешті на кінець про вірш леонінський, граматичний, анафоричний, епіфоричний, жартівливий і зяючий] [Parnassus (2) 67-зв.].

¹⁶ Віршовий переклад: «Тут запертий в урну малу король спить великий».

¹⁷ Віршовий переклад: «Тут Вільгельм, великий король у маленькій цій урні».

ЛІТЕРАТУРА

1. Циганок О. Епітафії Середньовіччя в українських поетиках XVII–XVIII ст. / Ольга Циганок // Слово і час. — 2012. — № 9. — С. 63–67.
2. Циганок О. Особливості та шляхи рецепції лєонінських віршів-епітафій в українських поетиках та риториках XVII–XVIII ст. / Ольга Циганок // Сіверянський літопис. — 2011. — № 4. — С. 27–32 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2011/2011n04/2011n04r01.pdf>. — Назва з екрана.
3. Циганок Ольга. Польськомовні епітафії в українських поетиках XVII — першої половини XVIII ст. / Ольга Циганок // Київські полоністичні студії. — Том XIX. — Київ, 2012. — С. 240–244.
4. [Cunae Bethleemicae] (1686–1687). — Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису. — Ф. 499 П / 1729. — 298 арк.
5. Epitafium Bolesława Chrobrego. Nowy przekład [Elżbieta Zechenter-Spławińska, Wojciech Mischke]. — Cracoviae, MMVI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mediewistyka.pl/Chrobry.pdf>. — Назва з екрана.
6. The Feodal Herald. An Online Newsletter from The Baronage Press featuring Heraldry and related subjects. — Vol. 3, № 2, August 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.baronage.co.uk/nl/nl-03-02.htm>. — Назва з екрана.
7. Gansiniec R. Nagrobek Bolesława Wielkiego / Ryszard Gansiniec // Przegląd Zachodni. — 7 (1951). — № 7–8. — S. 359–537.
8. Kürbis Brygida. Epitafium Bolesława Chrobrego. Analiza literacka i historyczna / Brygida Kürbis // Roczniki Historyczne. — Rocznik LV–LVI (1989–1990). — P. 95–132.
9. Łużny Ryszard. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w. / Ryszard Łużny. — Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1966. — 170 s.
10. Milewska-Ważbińska B. Ars epitaphica. Z problematyki łacińskojęzycznych wierszy nagrobnych / Barbara Milewska-Ważbińska. — Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2006. — 208 s.
11. Parnassus aliis Apollinis cithara nobis exercitium poëticum in Collegio Kievomohilano traditum et explicatum anno verbi incarnati 1719 in annum 1720. — Рукописи зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису. — Ф. ДС/П 252. — Арк. 1–157; Ф. 509 П / 1718 — II. — Арк. 3–165.